

Η ΘΑΛΑΣΣΑ ΣΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ ΠΕΤΡΑ

Τατιάνα Θεοδωροπούλου

Αρχαιολόγος-Αρχαιοζωολόγος, Εργαστήριο CERAM-CNRS, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Γαλλίας

01
Παραλία της Σητείας (Πετράς) από όπου προέρχονταν τα όστρεα των ανασκαφών του Πετρά (φωτ.: Δ. Τηνιακός).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο θαλάσσιος κόσμος είναι πανταχού παρών σε κάποιες περιόδους της Μινωικής εποχής. Μεταξύ των ποικίλων αρχαιολογικών δεδομένων που πιστοποιούν τη στενή σχέση των Μινωιτών με τη θάλασσα, η παρουσία καταλοίπων θαλάσσιων οργανισμών σε ολοένα και περισσότερες αρχαιολογικές θέσεις στην Κρήτη φαίνεται να επιβεβαιώνει αυτό που είχε παρατηρήσει ήδη από το 1936 ο K.F. Vickery, ένας από τους πρώτους μελετητές που ασχολήθηκαν με το θέμα της διατροφής στην προϊστορική Ελλάδα με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα: «Οι σύγχρονοι Κρητικοί αγαπούν τα χταπόδια και τρώνε πολλά. Δεν παραλείπουν επίσης να καταναλώνουν καλαμάρια, οστρακοειδή και σπονδυλωτά ψάρια. Ποια ήταν η πρακτική των προκατόχων τους στα νησιά και αλλού στο Αιγαίο κατά τη Νεολιθική εποχή και στις διάφορες περιόδους της Εποχής του Χαλκού; Παλαιότερα δινόταν αυτόματα μια μη ικανοποιητική απάντηση: οι Έλληνες έτρωγαν σπάνια, ή μπορεί και καθόλου, ψάρια. Αλλά η πιο πρόσφατη μελέτη των λειψάνων των σπιτιών και οικισμών των πρώιμων κατοίκων (του Αιγαίου) οδήγησε σε αναθεώρηση αυτής της απάντησης». Οι μακροχρόνιες ανασκαφές στο μινωικό ανάκτορο και στη νεκρόπολη του Πετρά παρέχουν ένα πολύ ενδιαφέρον αρχαιολογικό πλαίσιο για τη μελέτη της εκμετάλλευσης των θαλασσινών από τους Μινωίτες, καθώς προσφέρουν μια μοναδική ευκαιρία για να δούμε λεπτομερώς τη χρήση των θαλάσσιων ζώων σε δύο διαφορετικά κοινωνικά αλλά και χρονικά πλαίσια εντός της ίδιας παράκτιας κοινότητας.

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΦΕΡΕΙ

Προκειμένου να κατανοήσει κανείς καλύτερα τις κοινωνικές συμπεριφορές που σχετίζονται με την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων από μια ομάδα ανθρώπων, είναι απαραίτητο να σκιαγραφήσει πρώτα το φυσικό περιβάλλον στο οποίο αυτή έχει εγκατασταθεί, καθώς και όσα αυτό της παρέχει. Το ανάκτορο του Πετρά είναι τοποθετημένο στην κορυφή ενός χθαμαλού λόφου που βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από την ακτή και έχει άμεση οπτική επαφή με τον κόλπο της Σητείας. Οι γεωλογικές μελέτες δείχνουν ότι κατά τη διάρκεια τουλάχιστον της Μινωικής περιόδου η θάλασσα εκτεινόταν κατά πολύ μέσα στη σημερινή κοιλάδα στα δυτικά και νοτιοδυτικά του Λόφου I του Πετρά και η ακτογραμμή βρισκόταν στη βάση του, περίπου 2 χλμ. νότια του σημερινού παράκτιου μετώπου. Ένας προστατευμένος μικρός κόλπος σχηματίστηκε μεταξύ των Λόφων I και II. Ο ποταμός Παντέλης εξέβαλλε στον μυχό του κόλπου. Αν και δεν υπάρχουν λεπτομερείς πληροφορίες για τον τύπο των ακτών που περιέβαλλαν τους λόφους του Πετρά κατά τη Μινωική περίοδο, το γενικό περιβαλλοντικό πλαίσιο που περιγράψαμε θα παρείχε ένα δυνητικά ευνοϊκό περιβάλλον σε μια παράκτια κοινότητα για εύκολη εκμετάλλευση των προσβάσιμων θαλάσσιων πόρων.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ

Παρότι η αλιεία ψαριών και οστρακοειδών μπορεί να μοιάζει ως η πλέον εύλογη επιλογή για τις κοινότητες που ζουν δίπλα

στη θάλασσα, δεν αποτελεί απαραίτητα ούτε απλή ούτε τη μοναδική επιλογή. Αυτό φαίνεται να επιβεβαιώνεται από το αρχαιοζωολογικό υλικό του Πετρά. Αν και κατά τις ανασκαφές βρέθηκαν κατάλοιπα θαλάσσιων οργανισμών, αυτά είναι κυρίως κελύφη μαλακίων σε μέτριες ποσότητες, ενώ απουσιάζουν σχεδόν τα οστά ψαριών.

Η περιβαλλοντική ταυτότητα των ειδών μπορεί να βοηθήσει τον αρχαιολόγο να εντοπίσει τις θαλάσσιες ζώνες που εκμεταλλεύτηκε μια κοινότητα. Η παρουσία ή η απουσία, αλλά και η αφθονία κάθε είδους μπορεί να είναι ένας συνδυασμός της περιβαλλοντικής διαθεσιμότητας και της ανθρώπινης επιλογής εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων. Στα διαφορετικά ανασκαφικά πλαίσια του Πετρά διαφαίνεται μια αρκετά εξειδικευμένη στρατηγική απέναντι στους παράκτιους πόρους. Αυτό είναι ένα μοτίβο που απαντά συχνά στις παράκτιες κοινότητες, οι οποίες εκμεταλλεύονται μεν ένα ευρύ φάσμα θαλάσσιων ειδών, αλλά μόνο ορισμένα από αυτά συμβάλλουν ουσιαστικά, με μεγαλύτερες ποσότητες, στη διατροφή. Στον Πετρά η συλλογή είναι εστιασμένη σε δύο βασικά μαλάκια, τις πορφύρες και τις πεταλίδες στο ανάκτορο, τις πεταλίδες και τους τροχούς στη νεκρόπολη. Μια ποικιλία από δευτερεύοντα είδη συμπληρώνει τον κατάλογο: τρίτωνες (ή μπουρούδες), στρείδια, αχιβάδες, μπουρλίδες, βούκινα, γαΐδουροπόδαρα, κυπραίες και στριφτάρια στο ανάκτορο· αχινοί, τελίνες (ή φασολάκια), μπουρλίδες, διάφορες γυαλιστερές και χτένια, τρίτωνες και μπουχώνες, πορφύρες, κυπραίες, καβούρια, κολομπέλες και μίτρες στα ταφικά κτίρια.

Σε κάθε περίπτωση, από τα είδη μπορούμε να συμπεράνουμε τους τύπους των ακτών που εκμεταλλεύονταν οι κάτοικοι του Πετρά. Η συλλογή των πορφύρων, των πεταλίδων και τροχών, των βούκινων, των κεράτων, των τριτώνων, των αχινών και περιστασιακά άλλων μαλακίων γινόταν σχεδόν αποκλειστικά σε βραχώδεις ή μικτές ακτές, είτε στα ανώτερα σημεία των βράχων είτε σε πιο βαθιά νερά. Τα ασπόνδυλα που συναντάμε σε τέτοιες ακτές εντοπίζονται συνήθως στην επιφάνεια του βράχου, συχνά σε πυκνές ομάδες. Έτσι, ορισμένα είναι ευκολότερο να εντοπιστούν και να συλλεχθούν με απλές μεθόδους και εργαλεία, είτε με το χέρι είτε με ένα αιχμηρό αντικείμενο, για παράδειγμα ένα μαχαίρι ή ένα ραβδί, που θα βοηθήσει να αποκολληθεί το κοχύλι από τη βραχώδη επιφάνεια. Για άλλα είδη, όμως, που κατοικούν σε βαθύτερα νερά, όπως η πορφύρα, θα είχαν εφαρμοστεί πιο περίτεχνες μέθοδοι συλλογής, όπως η βύθιση ενός πανεριού δολωμένου με άλλα μαλάκια προκειμένου να προσελκυστεί αυτό το σαρκοφάγο είδος και στη συνέχεια να παγιδευτεί. Πέρα όμως από τη συλλογή σε βραχώδεις ακτές και βαθύτερα νερά, στον Πετρά βρέθηκαν και κελύφη, όπως οι μπουρλίδες, οι τελίνες, οι γυαλιστερές, τα χτένια και άλλα δίθυρα, που υποδηλώνουν ότι οι κάτοικοι αναζητούσαν οστρακοειδή και σε άλλες ζώνες, περισσότερο αμμώδεις ή λασπώδεις, ίσως πιο κοντά στις εκβολές του κοντινού μικρού ποταμιού. Η συλλογή σε τέτοια περιβάλλοντα θα απαιτούσε άλλους τύπους εργαλείων, κατάλληλων για το σκάψιμο μέσα στην άμμο και την ιλύ.

Σε γενικές γραμμές οι κάτοικοι του Πετρά είχαν λίγο ή πολύ παρόμοιες προτιμήσεις στα είδη που συνέλεξαν με άλλους μινωικούς οικισμούς στον κόλπο του Μιραμπέλου και ανατολικότερα. Αυτό υποδηλώνει μια γενικότερη προτίμηση για

ορισμένα θαλασσινά στις κοινότητες του νησιού, που μάλλον ξεπερνά τη δεδομένη τοπική διαθεσιμότητα. Αυτό που διαπιστώνουμε, ωστόσο, είναι μια αρκετά διαφορετική επιλογή ειδών στο ανάκτορο και στα ταφικά σύνολα. Μάλιστα, στη δεύτερη περίπτωση φαίνεται να προτιμώνται είδη που καταναλώναν προγενέστερες κοινότητες στην ίδια περιοχή, ειδικότερα στον οικισμό του τέλους της Νεολιθικής και της Πρώιμης Χαλκοκρατίας στη θέση Κεφάλια.

Επίσης, θα πρέπει να συζητηθεί και το ζήτημα της κατανάλωσης ψαριών. Αν και κατά τις ανασκαφές του Πετρά διενεργήθηκε λεπτομερής δειγματοληψία χόματος και κοσκίνισμα το οποίο επιτρέπει την ανάκτηση των μικρών οστών ψαριών που δύσκολα εντοπίζονται με το μάτι κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, μόνο ελάχιστα οστά από τσιπούρα βρέθηκαν στο ανάκτορο, ενώ απουσιάζουν εντελώς από τα ταφικά σύνολα. Αυτή η σχετική υποαντιπροσώπηση ψαριών είναι εντυπωσιακή, ιδίως αν τη συγκρίνουμε με τα πλούσια σύνολα οστών ψαριών που γνωρίζουμε από άλλες μινωικές θέσεις. Πάντως φαίνεται να υπήρχαν ψαράδες ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας, όπως υποδηλώνει η παρουσία δύο μετάλλινων αγκιστριών που βρέθηκαν στη νεκρόπολη. Αν και η οξύτητα του εδάφους στην περιοχή του Πετρά μπορεί να ευθύνεται μερικώς για την απουσία οστών ψαριών, θα πρέπει να διερευνηθούν τυχόν πολιτισμικοί λόγοι που σχετίζονται με την επιλογή, την κατανάλωση τροφών αλλά και τη διαχείριση των καταλοίπων τους εντός του ανακτόρου.

Υπό το πρίσμα αυτών των σχετικά διαφορετικών επιλογών ειδών που φαίνεται να γίνονταν στο πλαίσιο του ανακτόρου και της νεκρόπολης του Πετρά, είναι ενδιαφέρον να επιχειρήσουμε να προτείνουμε τις χρήσεις των οστρακοειδών σε αυτούς τους δύο διαφορετικούς χώρους δράσης.

ΟΙ ΚΑΡΠΟΙ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ

Ας πάρουμε ως παράδειγμα ανακτορικού χώρου το ΥΜ Κτίριο Ι.1, που έχει μελετηθεί καλά. Τα κελύφη μαλακίων είναι παρόντα σχεδόν σε κάθε χώρο του κτιρίου, αν και όχι σε μεγάλες ποσότητες. Η γενική εικόνα που προκύπτει είναι ότι τα μαλάκια πιθανώς δεν είχαν σημαντικό ρόλο στις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στον τομέα Ι. Ωστόσο, η παρουσία τους σε συγκεκριμένους χώρους του κτιρίου μπορεί να αποκαλύψει μέρος της ιστορίας και της χρήσης τους.

Τα περισσότερα όστρεα είναι υπολείμματα τροφής που καταναλώθηκαν μέσα στα στεγασμένα δωμάτια στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου, προετοιμαστήκαν σε περιφερειακούς οικιακούς χώρους ή απορρίφθηκαν σε ανοιχτούς χώρους και αυλές. Η κατανομή τους στους διάφορους χώρους είναι άνιση. Τα όστρεα συσσωρεύονται κυρίως στους περιφερειακούς μη στεγασμένους χώρους, για παράδειγμα στη δυτική αυλή, στον διάδρομο Β-Δ και στην περιοχή Σ. Ο ρυθμός απόθεσης σε αυτούς τους χώρους δεν φαίνεται να είναι ομοιόμορφος. Πρόκειται για κατάλοιπα που απορρίφθηκαν από τους αρχικούς χώρους κατανάλωσης, πιθανότατα στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου (στα δωμάτια Ε, Μ, Λ, 1 και 2) και συσσωρεύθηκαν σταδιακά. Ορισμένα κατάλοιπα, κυρίως πορφύρας, φαίνεται ότι προέρχονται και από τα συντρίμια του ορόφου πάνω από τα δωμάτια Ε και Λ, και μπορεί να συνδέονται με αποθήκευση

5 cm

02

5 cm

03

5 cm

04

3 cm

05

3 cm

06

4 cm

02

Συσσώρευση πορφύρων από το Κτίριο Ι.1
(φωτ.: Τ. Θεοδωροπούλου).

03

Τρίτωνας από το Κτίριο Ι.1
(φωτ.: Τ. Θεοδωροπούλου).

04

Επεξεργασμένοι τρίτωνας από
το Κτίριο Ι.1 (φωτ.: Τ. Θεοδωροπούλου).

05

Κυπραία από το Κτίριο Ι.1
(φωτ.: Τ. Θεοδωροπούλου).

06

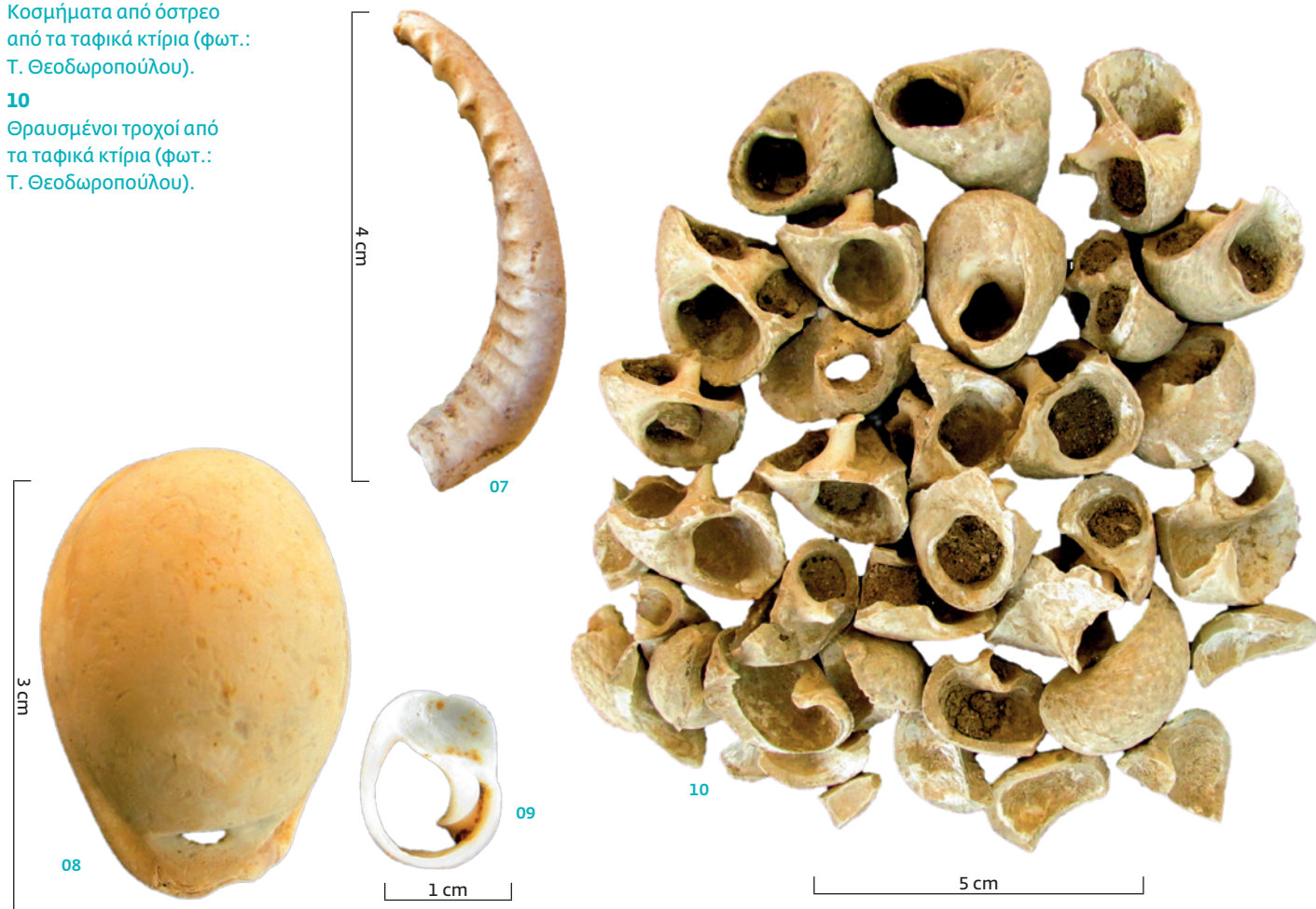
Πεταλίδες από τα ταφικά κτίρια
(φωτ.: Τ. Θεοδωροπούλου).

07-09

Κοσμήματα από όστρεο
από τα ταφικά κτίρια (φωτ.:
Τ. Θεοδωροπούλου).

10

Θραυσμένοι τροχοί από
τα ταφικά κτίρια (φωτ.:
Τ. Θεοδωροπούλου).

ή κατανάλωση. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα όστρεα πορφύρας που βρέθηκαν στο δωμάτιο Μ, το οποίο σχετίζεται με την παραγωγή κρασιού, όπως και το γειτονικό δωμάτιο Α. Σε έναν άλλο χώρο που σχετίζεται με βιοτεχνικές δραστηριότητες, τον χώρο 3, είναι αξιοσημείωτη η παρουσία τόσο βρώσιμων μαλακίων όσο και μικρών γαστερόποδων (βούκινα, κυπραίες). Η παρουσία μαλακίων στα μικρά δωμάτια 1 και 2, από την άλλη πλευρά, μπορεί να συνδεθεί πιο άμεσα με την οικιακή χρήση των χώρων αυτών. Οι υπόλοιποι χώροι του Κτιρίου Ι.1 δεν φαίνεται να σχετίζονται με την εκμετάλλευση μαλακίων και η παρουσία οστρέων μπορεί να είναι τυχαία.

Ο περιορισμένος αριθμός καταλοίπων δεν συνηγορεί υπέρ μιας συστηματικής κατανάλωσης ψαριών και θαλασσινών. Η εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων απέχει πολύ από το να είναι οργανωμένη και μάλλον περιοριζόταν σε μεμονωμένα γεγονότα κατανάλωσης, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει σε άλλους οικισμούς στον κόλπο του Μιραμπέλου ή και σε προγενέστερες, νεολιθικές κοινότητες στον κόλπο της Σπείας. Τα μαλάκια δεν παρέχουν την ίδια ποσότητα κρέατος με τον ίσο αριθμό άλλων ζώων, π.χ. θηλαστικών, και απαιτούνται σημαντικές ποσότητες οστράκων για την παροχή ενός πλήρους γεύματος. Παρ' όλα αυτά, τα μαλάκια επιλέχθηκαν πιθανώς για να διαφοροποιήσουν τη διατροφή των κατοίκων του Κτιρίου Ι που βασιζόταν στο κρέας (βλ. Β. Ισαακίδου, στο παρόν τεύχος).

Παρότι το βασικό είδος, η πορφύρα, είναι εδώδιμη, πρέπει να συζητηθεί και το ενδεχόμενο περιορισμένης εκμετάλλευσής της ως πρώτης ύλης για την παραγωγή χρωστικής. Ο αδένας αυτού του μαλακίου ήταν ήδη γνωστός για τη χρωστική του από την Εποχή του Χαλκού στην Ανατολική Μεσόγειο και η βιοτεχνία παραγωγής πορφυρής βαφής άνθησε στη μινωική Κρήτη. Η δραστηριότητα αυτή περιλαμβάνει συνήθως σημαντικές ποσότητες μαλακίων που αλιεύονται και διατηρούνται ζωντανά σε θαλασσινό νερό έως ότου υποστούν επεξεργασία σε δεξαμενές, συνήθως μετά τη σύνθλιψη του κελύφους προκειμένου να εξαχθεί ο αδένας που παράγει το χρώμα. Ωστόσο, τα κελύφη πορφύρας που βρέθηκαν στο Κτίριο Ι.1 δεν συνηγορούν υπέρ μιας τέτοιας δραστηριότητας, καθώς δεν ακολουθούν ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο θραύσης ούτε βρέθηκαν σε συγκεντρώσεις τέτοιες ώστε να παράγουν επαρκείς ποσότητες χρωστικής (απαιτούνται επτά πορφύρες για να βαφτεί 1 γραμμάριο μαλλιού και καμιά εκατοστή για ένα κομμάτι ύφασμα). Τέλος, τα αρχιτεκτονικά δεδομένα από το Κτίριο Ι.1 δεν υποστηρίζουν κάποιου είδους εγκατάσταση, για παράδειγμα κάποια λεκάνη, που θα επέτρεπε τη ζύμωση της πρώτης ύλης. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να αποκλειστεί μια μικρής κλίμακας, οικιακή παραγωγή πορφυρής βαφής που δεν θα απαιτούσε ειδικές εγκαταστάσεις ή σημαντικές ποσότητες μαλακίων.

Τέλος, σε αυτόν τον χώρο βρέθηκαν και κελύφη που θα

μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί είτε στην κόσμιση, όπως οι κυπραίες, ως εργαλεία, όπως οι τρίτωνα ή τα γαϊδουροπόδαρα με μορφή κουτάλας, ή ως ηχοοπτικά μέσα, όπως οι περίφημοι τρίτωνα, ωστόσο οι χρήσεις αυτές δεν ήταν στο επίκεντρο των δραστηριοτήτων των χρηστών του κτιρίου.

ΟΙ ΚΑΡΠΟΙ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑ ΘΑΝΑΤΟΝ ΖΩΗ

Οι τρεις ταφικοί οίκοι που έχουν μελετηθεί μέχρι στιγμής φωτίζουν μια ποικιλία χρήσεων των θαλάσσιων μαλακίων υπογραμμίζοντας τη σημασία του θαλάσσιου κόσμου στις ταφικές πρακτικές στον προ- και πρωτοανακτορικό Πετρά.

Η πληθώρα βρώσιμων μαλακίων, κυρίως πεταλίδων και τροχών, υποδηλώνει ότι η τέλεση νεκρόδειπνων ή η εναπόθεση τροφικών προσφορών θα αποτελούσε συνήθη τελετουργία. Η παρουσία θρυμματισμένων τροχών είναι μάλλον ενδεικτική μιας συγκεκριμένης τελετουργίας, που θα σχετιζόταν με την προετοιμασία αυτής της τροφής. Οι αχινοί και οι τελίνες αποτελούσαν επίσης μέρος των ταφικών γευμάτων. Η παρουσία μόνο των αγκαθιών αχινών ίσως να είναι και αυτή ενδεικτική κάποιας συγκεκριμένης επεξεργασίας. Κοντά σε αυτά τα κατάλοιπα τροφής βρέθηκαν και άλλα ασπόνδυλα, μικρότερα ή μεγαλύτερα σε μέγεθος, η χρήση των οποίων ήταν κυρίως διακοσμητική ή συμβολική, αν και ελάχιστα είναι επεξεργασμένα. Κάποια από αυτά θα μπορούσαν να σχετίζονται με την ταυτότητα ή το φύλο του νεκρού, όπως η κυπραία, τον συμβολισμό της οποίας γνωρίζουμε από εθνογραφικά παραδείγματα. Άλλα μπορούσαν απλώς να έχουν προφυλακτικό ή συνοδευτικό χαρακτήρα για το μεταθανάτιο ταξίδι.

ΟΙ ΘΑΛΑΣΣΙΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΙ ΤΟΥΣ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ

Οι καρποί της θάλασσας άφισαν τα ίχνη τους στα συντρίμια του μινωικού Πετρά. Είναι παρόντες τόσο στους χώρους δράσης των κατοίκων όσο και στις περιοχές που ήταν αφιερωμένες στη μετά θάνατον ζωή. Η χρήση των μαλακίων στους δύο αυτούς χώρους μοιάζει να είναι ξέχωρη, όπως ξέχωρη ήταν και η κοινωνική και συμβολική σημασία τους. Η κατανάλωση θαλασσιών συμπλήρωνε διακριτικά τη διατροφή των κατοίκων στο Κτίριο Ι.1. Και φαίνεται ότι οι προγενέστεροι κάτοικοι του προ- και πρωτοανακτορικού Πετρά φρόντιζαν να συνοδεύουν τους νεκρούς τους με θαλασσινά ή να τελούν με αυτά νεκρόδειπνα προς τιμήν τους. Ωστόσο, η επιλογή των ειδών φαίνεται να ακολουθεί μια παλαιότερη παράδοση, η οποία παραπέμπει σε συνήθειες ακόμη προγενέστερες, που εντοπίστηκαν στις νεολιθικές κοινότητες της περιοχής. Αντίθετα, η χρήση της πορφύρας και του βούκινου στο Κτίριο Ι.1 δεν παρατηρήθηκε σε κανένα ταφικό σύνολο. Αν γι' αυτές τις επιλογές δεν εθύνεται η διαφορετική περιβαλλοντική διαθεσιμότητα κατά τις δύο φάσεις χρήσης του Πετρά, θα πρέπει να υποθέσουμε μια συνειδητή επιλογή η οποία βασιζόταν στην απόδοση συγκεκριμένης αξίας, διατροφικής ή συμβολικής, στα είδη που ενσωματώθηκαν στη διατροφή των ζωντανών και στη λατρεία των νεκρών των κοινοτήτων του Πετρά.

*Οι εικόνες προέρχονται από το Αρχείο Ανασκαφών Πετρά.

Βιβλιογραφία

- Brogan κ.ά. 2012: Brogan T.M. / Betancourt P.P. / Apostolou V., «The purple dye industry of Eastern Crete», στο M.-L. Nosch / R. Laffineur (επιμ.), *Kosmos. Jewellery, adornment and textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21–26 April 2010, Aegaeum 33* (Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège et UT-PASP), 2012, σ. 187–192.
- Brogan κ.ά. 2013: Brogan T.M. / Sofianou C. / Morrison J.E. / Mylona D. / Margaritis E., «Living off the fruits of the sea: new evidence for dining at Papadiokampos, Crete», στο S. Voutsaki / S.-M. Valamoti (επιμ.), *Diet, economy and society in the ancient Greek world. Towards a better integration of archaeology and science* (Pharos Suppl., 1), Peeters, Leuven 2013, σ. 123–132.
- Fischer 1949: Fischer P., «Rôle des coquillages dans les premières civilisations humaines», *Journal de Conchyliologie* 89 (1949), σ. 82–157.
- Reese 1987: Reese D.S., «Palaikastro shells and Bronze Age purple dye production in the Mediterranean Basin», *The Annual of the British School at Athens* 82 (1987), σ. 201–206.
- Reese 1995: Reese D.S., «The marine invertebrates», στο J.W. Shaw / M.C. Shaw (επιμ.), *Kommos I: The Kommos region and the houses of the Minoan town. Part 1: The Kommos region, ecology, and Minoan industries*, Princeton 1995, σ. 240–273.
- Reese 1999: Reese D.S., «The faunal remains, Area BR; The triton shell, Building BQ; Artifacts made from faunal remains, Area BR», στο P.P. Betancourt / C. Davaras (επιμ.), *Pseira IV Minoan Buildings in Areas B, C, D, and F* (Prehistory Monographs, 4), University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1999, σ. 136, 162–164.
- Reese 2004: Reese D.S., «The fauna», στο J.S. Soles / C. Davaras (επιμ.), *Mochlos I. Period III. Neopalatial settlement on the coast: The Artisans' Quarter and the Farmhouse at Chalinomouri. The small finds* (Prehistory Monographs, 9), University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2004, σ. 118–121.
- Reese 2009: Reese D.S., «Faunal remains from Block AF», στο P.P. Betancourt (επιμ.), *Pseira X. The Excavation of Block AF* (Prehistory Monographs, 28), University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2009, σ. 131–142.
- Reese 2011: Reese D.S., «Fauna», στο J.S. Soles / C. Davaras (επιμ.), *Mochlos IIC: Period IV: The Mycenaean settlement and cemetery. The human remains and other finds* (Prehistory Monographs, 32), University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2011, σ. 43, 125–131.
- Ruscillo 2002: Ruscillo D.S., «Reconstructing Murex royal purple and biblical blue in the Aegean», στο D.E. Bar-Yosef Mayer (επιμ.), *Archaeomalacology. Molluscs in former environments of human behaviour. Proceedings of the 9th ICAZ Conference, Durham 2002, Oxford 2002*, σ. 99–106.
- Stieglitz 1994: Stieglitz R.R., «The minoan origin of Tyrian purple», *Biblical Archaeologist* 57/1 (1994), σ. 46–54.
- Theodoropoulou 2012: Theodoropoulou T., «Neolithic and Minoan marine exploitation at Petras: diachronic trends and cultural shifts», στο M. Tsipopoulou (επιμ.), *Petras, Siteia: 25 years of excavations and studies* (Monographs of the Danish Institute at Athens, 16), Athens 2012, σ. 89–104.
- Theodoropoulou 2016: Theodoropoulou T., «Marine faunal remains», στο M. Tsipopoulou (επιμ.), *Petras, Siteia I. A Minoan Palatial Settlement in Eastern Crete. Excavation of Houses I.1 and I.2*, INSTAP Academic Press, Philadelphia 2016, σ. 225–233, νίβ. 34–38, εικ. 56–57, νίβ. 48.
- Vickery 1936: Vickery K.F., *Food in Early Greece* (Illinois Studies in the Social Sciences, 20.3), Chicago 1936.